

**ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ОБОВ'ЯЗКІВ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИХ УСТАНОВ
МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

У статті на основі аналізу наукових поглядів вчених надано авторське визначення поняття обов'язків науково-дослідних експертно-криміналістичних установ Міністерства внутрішніх справ України. Наголошено, що значення обов'язків полягає у тому, що вони обмежують та урівноважують суб'єктивні можливості цих установ, змушують їх сприяти реалізації іншими суб'єктами своїх прав, повноважень, законних інтересів, спрямовують їх діяльність у русло законності, доцільності та суспільної корисності, сприяють більш якісному й ефективному контролю за їх діяльністю.

Ключові слова: юридичний обов'язок, науково-дослідні експертно-криміналістичні установи, МВС України.

В статье на основе анализа научных взглядов ученых предоставлено авторское определение понятия обязанностей научно-исследовательских экспертно-криминалистических учреждений Министерства внутренних дел Украины. Отмечено, что значение обязанностей заключается в том, что они ограничивают и уравнивают субъективные возможности данных учреждений, заставляют их способствовать реализации другими субъектами своих прав, полномочий, законных интересов, направляют их деятельность в русло законности, целесообразности и общественной полезности, способствуют более качественному и эффективному контролю за их деятельностью.

Ключевые слова: юридическая обязанность, научно-исследовательские экспертно-криминалистические учреждения, МВД Украины.

In the article, on the basis of the analysis of scientific views of scientists, author's definition of the concept of the duties of scientific-research expert-forensic institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. It is stressed that the importance of duties is that they limit and counterbalance the subjective capabilities of these institutions, make scientific-research expert-forensic institutions facilitate the realization by other subjects of their rights, powers and legitimate interests; direct the activity of these institutions on the basis of legality, expediency and public utility, promote more qualitative and effective control over their activity.

Key words: legal duty, scientific-research expert-forensic institutions, Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

Вступ. Кожна соціально спрямована держава повинна створити всі необхідні умови для того, щоб особа могла не лише мати можливість реалізувати всі свої законні права й інтереси, а й відчувати безпеку та захищеність у здійсненні будь-якої діяльності. Для цього обов'язковою є активна діяльність правоохоронних органів України щодо розслідування і розкриття злочинів. Однак функціонування цих органів неможливе без належної роботи підрозділів Експертної служби МВС України, одними з яких є науково-дослідні експертно-криміналістичні установи (далі – НДЕКУ) МВС України. Втім, у діяльності вказаного органу є велика кількість недоліків, пов'язаних із невизначеністю питання адміністративно-правового статусу вказаних установ і глибинного дослідження кожного окремого елемента такого статусу. Одним із ключових елемен-

тів будь-якого правового статусу є права й обов'язки суб'єкта. Не є винятком у цьому контексті і НДЕКУ МВС України.

Окремі проблемні аспекти правового статусу НДЕКУ МВС України у своїх наукових працях розглядали: М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова, О.В. Петришин, М.І. Матузов, В.Б. Авер'янов, І.П. Голосніченко, С.Г. Стеценко, Ю.П. Битяк, Д.М. Павлов, В.В. Голосніченко, С.В. Ківалов, В.В. Макарчук та багато інших. Втім, незважаючи на наукові пошуки, вченими недостатньо уваги було приділено обов'язкам НДЕКУ МВС України як одному з ключових елементів адміністративно-правового статусу цих установ.

Постановка завдання. Саме тому у нашому науковому дослідженні ми маємо на меті з'ясувати сутність обов'язків НДЕКУ МВС України.

Результати дослідження. У тлумачній словниковій літературі зі словом «обов'язок» пов'язується такий зміст: те, чого треба беззастережно дотримуватися, що слід безвідмовно виконувати відповідно до вимог суспільства або виходячи з власного сумління; певний обсяг роботи, сукупність справ, межі відповідальності і т. ін., що визначаються відповідним званням, посадою, родинним станом тощо [1, с. 813]. На сторінках юридичної літератури висловлюється ціла низка наукових думок щодо поняття та сутності обов'язку як соціальної та юридичної категорії. Так, наприклад, М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова, О.В. Петришин пишуть, що юридичний обов'язок – це вид і міра необхідної поведінки, встановлена законом. В основу суб'єктивного права, зазначають науковці, покладено юридичне забезпечення можливості, а в основу юридичного обов'язку – закріплення необхідності. Носієм можливої поведінки виступає уповноважена особа, а носієм обов'язку – зобов'язана особа. Уповноважена особа має право здійснювати певні дії, а зобов'язана повинна виконувати і забезпечувати їх. Юридичний обов'язок, як і суб'єктивне право, окреслений певними правовими нормами, тобто становить міру належної, необхідної поведінки. Вимагати виконання обов'язків поза встановленою мірою є порушенням закону. За порушення юридичних обов'язків настає юридична відповідальність. Юридичний обов'язок є гарантом виконання суб'єктивних прав, він встановлюється в інтересах уповноваженої особи [2, с. 344]. В.М. Кириченко та О.М. Куракін вважають, що юридичні обов'язки – це передбачена правовою нормою і забезпечена можливістю державного примусу міра належної поведінки зобов'язаного суб'єкта, яку він повинен здійснити в інтересах уповноваженого суб'єкта. Юридичний обов'язок встановлюється як в інтересах уповноваженого суб'єкта, так і в інтересах держави загалом, що є гарантом їхнього здійснення. На відміну від суб'єктивного права, відмовитися від виконання юридичного обов'язку не можна, тому що відмова від виконання або неналежне виконання є підставою для юридичної відповідальності. Залежно від того, який вид поведінки передбачений диспозицією правової норми, юридичні обов'язки поділяються на активні (вчинення позитивних дій в інтересах уповноваженого суб'єкта) і пасивні (невчинення заборонених дій). Юридичні обов'язки, як і суб'єктивні права, суворо персоніфіковані, тобто вони адресовані не абстрактній особі чи особам, а покладаються на конкретного суб'єкта чи суб'єктів визначених, конкретних правовідносин. Суб'єктивні права і юридичні обов'язки тісно пов'язані між собою, вони є взаємозалежними і відповідають один одному [3, с. 158]. О.Ф. Скакун у своїх працях зазначає, що існують загальносоціальні та юридичні обов'язки. Загальносоціальні обов'язки – суспільно визнана необхідність певної поведінки осіб (міра належного, корисного), що об'єктивно зумовлена потребами існування і розвитку інших осіб, соціальних груп, націй, людства. Можна сказати, що загальносоціальні обов'язки є перепорою на шляху до сваволі, хаосу – всього того, що заважає нормальному розвитку громадянського суспільства. Обов'язок – це парна категорія з правом, оскільки обов'язок є способом забезпечення права [4, с. 71]. Дослідниця цілком справедливо акцентує увагу на тому, що права особи, якими б об'ємними вони не були, не є безмежними, абсолютними, бо їх використання не повинно завдавати шкоди іншим людям, суспільству. Використання особою своїх прав одночасно передбачає її обов'язок захищати і зміцнювати ці права – заради себе і задля інших. Навіть громадяни розвинених демократій часто неправильно розуміють цю рівність та іноді користуються правами, ігноруючи обов'язки. Громадяни самі є хранителями своєї свободи, напруги і межі зовнішнього вираження якої визначено в правах. Саме для того, щоб зміцнити свої права, громадяни в демократичному суспільстві беруть на себе зобов'язання (ставлять вимоги здійснювати якісні дії, поводитися належним чином) і виконують свої обов'язки. Як і права особи, основні загальносоціальні обов'язки фіксуються в конституції та інших законах держави, стають юридичними обов'язками [4, с. 71]. Юридичні обов'язки О.Ф. Скакун тлумачить як передбачені законодавством вид і міра належної поведінки особи,

що забезпечується державою. Сутність юридичного обов'язку полягає в тому, що він існує лише відповідно до суб'єктивного права і має здійснюватися в межах, встановлених законом і гарантованих державою; інакше до особи, яка не виконує обов'язків або виконує їх неналежно, застосовується державний примус [4, с. 71]. За В.К. Бабєвим, юридичний обов'язок – необхідна поведінка суб'єкта правовідносин, встановлена для задоволення інтересів носія суб'єктивного права. Юрист підкреслює, що без відповідного юридичного обов'язку суб'єктивне право перетворюється на фікцію. Юридичний обов'язок – це необхідна, належна поведінка. Якщо суб'єктивним правом можна не скористатися, можна від нього відмовитися, то від юридичного обов'язку відмовитися не можна. Юридична обов'язок, як і суб'єктивне право, також обмежений певними правилами, рамками, тобто є мірою. Вимагати виконання обов'язку понад цієї міри – свавілля, порушення законності. За порушення юридичних обов'язків настає юридична відповідальність [5, с. 424]. За Б.М. Семенком, юридичні обов'язки є державно-правовою необхідністю певної поведінки, а їх зміст становить конкретна належна поведінка, приписана законом [6, с. 28–37]. Досить ґрунтовну думку з приводу сутності та значення обов'язків висловлюють М.І. Матузова та О.В. Малько. Науковці у своїх працях пишуть, що необхідним компонентом оптимальної взаємодії держави, права й особи виступають юридичні обов'язки, без яких неможливі ні збалансована правова система, ні ефективне правове регулювання, ні чіткий правопорядок, ні інші стани і прояви суспільного життя. Вони – умова нормального функціонування конституційних інститутів, управління виробничими процесами, підтримки стійкості та стабільності в суспільстві [7, с. 95]. Юридичний обов'язок, на думку цих науковців, є встановленою законом мірою належної, суспільно необхідної поведінки, а також вид (лінія) поведінки. Це владна форма соціальної регуляції, яка спирається на «силовий» початок, тобто на можливість державного примусу. В обов'язках виражаються як особисті, так і загальнозначущі інтереси. Через обов'язок задовольняється інтерес уповноваженої особи в будь-яких правовідносинах. Обов'язок відповідає також інтересам самої правозобов'язаної особи, а у підсумку – цілям і завданням всієї політико-правової системи. Без цих інструментів суспільство швидко перетворилося б на якийсь некерований анархосиндикат [7, с. 95]. Слід погодитися з тезою про те, що обов'язки надають державі громадянську стійкість, рівнозначну екологічній рівновазі. Кореляція прав і обов'язків створює зрівноважений суспільний стан, інакше кажучи, режим найбільшого сприяння для повсякденної життєдіяльності людей. Таке поєднання висловлює розумний баланс інтересів всіх членів і складових частин суспільства, сприяє досягненню згоди, взаєморозуміння і соціального компромісу між ними. Це засіб гармонізації інтересів держави й особистості, а також інтересів громадян у їхніх взаєминах один з одним. Іншим шляхом важко домогтися бажаного соціального ефекту. Юридичний обов'язок – вид і міра державно-доцільної, розумної, корисної, об'єктивно зумовленої поведінки, покликаної вносити порядок і «умиротворення» в життя. Вона – законна перепона на шляху сваволі, хаосу, свавілля, неорганізованості, всього деструктивного, що заважає нормальному розвитку суспільства [7, с. 96].

Отже, обов'язок, хоча і є самостійним явищем, невіддільний від суб'єктивного, це парні, взаємозалежні поняття. Відомо, що будь-яка правова норма має представницько-зобов'язуючий характер і вже тому передбачає як можливу, так і належну поведінку. Обов'язок – спосіб забезпечення прав, умова їх реальності й ефективності. Якщо суб'єктивне право – це сфера влади і свободи індивіда, то юридичний обов'язок – область необхідності і підпорядкування. Носій обов'язків повинен розуміти й усвідомлювати свою «несвободу» і зв'язаність заради загального блага. Функціональне призначення юридичних обов'язків – кореспондувати суб'єктивним правам, виконувати свою частину роботи в загальному механізмі правового регулювання, направляти діяльність індивідів у потрібне русло [7, с. 96]. Соціальне ж призначення досліджуваного явища полягає у формуванні належної правосвідомості та правової культури громадян, слугує дисциплінуючим чинником, зміцнює законність і правопорядок у суспільстві. Всі ці функції тісно взаємопов'язані та взаємозалежні, здійснюються одночасно. Будь-які суб'єктивні права практично можуть бути реалізовані тільки через чийсь обов'язки, і, навпаки, обов'язки припускають чийсь право вимагати їх виконання. Поза кореляцією між собою ці категорії немислимі, вони можуть діяти тільки в «одній зв'язці», а не окремо. Обов'язки – зворотна сторона прав [7, с. 95–96]. О.В. Зайчук і Н.М. Оніщенко переконані, що юридичний обов'язок – це міра необхідної поведінки, яка є гарантією реалізації суб'єктами наданих їм прав. Це об'єктивно необхідна та можлива поведінка, котра забезпечує реальність можливостей, наданих суспільством і державою окремій особі. У разі позитивного ставлення особи

до необхідності виконання покладених на неї обов'язків їх реалізація настає лише за певних умов, передбачених правовою нормою. Держава у системі обов'язків визначає доцільний, соціально корисний і необхідний варіант поведінки. Нормами реалізації обов'язку є дотримання певних зобов'язань, які мають форму заборон, і виконання активних обов'язків, що існують як зобов'язання. Зміст юридичного обов'язку, на думку зазначених правознавців, складають варіанти необхідної поведінки, які слугують гарантією використання наданих суб'єктам можливостей [8]. Щодо кола ключових ознак юридичного обов'язку як самостійної юридичної категорії, то, на думку авторів, до нього належать такі: 1. Це міра необхідної поведінки, змістом якої є утримання від порушення заборон і необхідність виконання зобов'язань. 2. Це необхідна поведінка, що покладається з метою задоволення інтересів уповноваженої особи. 3. Це необхідна поведінка, яка має юридичний характер, тобто закріплена правовою нормою. 4. Це необхідна поведінка, що покладається як на всіх осіб, котрі проживають на території держави (обов'язок платити податки й обов'язкові платежі, охороняти природу, поважати державні символи, дотримуватися Конституції та законів України), так і лише на громадян (обов'язок захищати Вітчизну, її незалежність і територію, проходження військової служби). 5. Це необхідна поведінка, яка гарантується державою шляхом встановлення юридичної відповідальності за невиконання обов'язків чи створення перешкод до реалізації необхідної поведінки [8]. З позиції К.Г. Волинки юридичний обов'язок – це передбачені для зобов'язаної особи та забезпечені можливістю державного примусу вид і міра необхідної поведінки, яку потрібно виконувати в інтересах уповноваженої особи, котра має відповідні суб'єктивні права. Юридичні обов'язки, підкреслює науковець, забезпечують інтереси суспільства і держави, є гарантіями суб'єктивних прав [9, с. 156].

А.П. Чернега, аналізуючи сутність юридичного обов'язку як категорії, пише, що юридичні обов'язки людини та громадянина – це встановлені та гарантовані державним примусом конкретні вимоги до поведінки індивіда, офіційна міра належної поведінки. І права, й обов'язки, встановлені нормою права, виражають належну поведінку, проте, якщо право означає можливість діяти, то обов'язок – необхідність діяти. Однак, зауважує автор, категорія належної поведінки не дає достатнього уявлення про права й обов'язки як такі, оскільки через цю категорію між правами й обов'язками не робиться ніякого розмежування. Обов'язки громадян, насамперед, виражаються у необхідності дотримуватися визначених нормами права виду і міри поведінки [10]. Тому, на думку А.П. Чернеги, категорія правової необхідності найбільш повно розкриває сутність юридичного обов'язку. «Необхідність» для розкриття поняття обов'язків відіграє таку ж роль, яку в понятті прав і свобод особи виконує «можливість». Ще одним із конструктивних елементів юридичного обов'язку є відповідальність за невиконання приписів закону. Вона стимулює виконання та неухильне дотримання обов'язків [10].

Висновки. Враховуючи вищевикладене, можемо говорити про те, що обов'язки НДЕКУ МВС України є необхідною поведінкою цих суб'єктів, характер, зміст і міра якої визначаються державою у відповідному законодавстві. Дослідники говорять про обов'язки як про міру необхідної поведінки, однак, на наше переконання, такий підхід є не зовсім правильним, оскільки не відображає суті, природи обов'язку як соціального та юридичного явища. Адже міра відображає величину, обсяги обов'язку, тоді як сам обов'язок за своєю сутністю – це необхідність, вимушеність суб'єкта діяти певним чином, зумовлена: по-перше, потребою забезпечення нормальної реалізації прав і законних інтересів іншими суб'єктами – як індивідуальними, так і колективними, в т. ч. державою і суспільством.

Значення обов'язків як елементу адміністративно-правового статусу НДЕКУ МВС України полягає у таких аспектах: вони (тобто обов'язки) обмежують і врівноважують суб'єктивні можливості цих установ; змушують НДЕКУ сприяти реалізації іншими суб'єктами своїх прав, повноважень, законних інтересів; спрямовують їх діяльність у русло законності, доцільності та суспільної корисності; сприяють більш якісному й ефективному контролю за їх діяльністю. Тобто, покладаючи на суб'єктів публічного характеру, якими є досліджувані установи, відповідні обов'язки, держава має намір: по-перше, не допустити зловживання з їх боку своїми правами, гарантувати реалізацію наданих їм суб'єктивних можливостей виключно задля виконання свого функціонально-цільового призначення; по-друге, гарантувати необхідне ставлення цих установ до інших учасників суспільних відносин і забезпечити належний рівень продуктивності взаємодії з іншими; по-третє, забезпечити прозорість і підконтрольність їх діяльності.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Загальна теорія держави і права: підручник / за ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2002. 432 с.
3. Кириченко В.М., Куракін О.М. Теорія держави і права: модульний курс: навч. посіб. К.: Центр навчальної літератури, 2010. 264 с.
4. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: підручник. К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 520 с.
5. Теория государства и права: учебник / под ред. В.К. Бабаева. М.: Юрист, 2003. 592 с.
6. Матузов Н.И., Семенко Б.М. Исследование проблемы юридических обязанностей граждан СССР. Сов. государство и право. 1980. № 12. С. 28–37.
7. Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: учеб. пособие. М.: Юрист, 2004. 512 с.
8. Зайчук О.В., Оніщенко Н.М.. Теорія держави і права: Академічний курс: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. URL: http://www.ebk.net.ua/Book/law/zaichuk_tdp/part2/406.htm.
9. Волинка К.Г. Теорія держави і права: навч. посіб. К.: МАУП, 2003. 240 с.
10. Чернега А.П. Сутність юридичного обов'язку як категорії. Збірник матеріалів міжнародної юридичної науково-практичної Інтернет-конференції. URL: http://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1002%3A040315-14&catid=115%3A1-0315&Itemid=150&lang=ru.

УДК 343.2

КАЛАТУР М.В.

**НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
В СЛІДЧИХ ПІДРОЗДІЛАХ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ**

У статті обґрунтовано роль інформаційного забезпечення в слідчих підрозділах правоохоронних органів України. Досліджено сучасний стан та проблеми інформаційного забезпечення в слідчих підрозділах правоохоронних органів. Визначені основні напрями вдосконалення інформаційного забезпечення діяльності слідчих органів України.

Ключові слова: інформаційне забезпечення, інформаційна система, автоматизація, інформатизація, слідчі органи, діяльність, правоохоронні органи, слідчі підрозділи.

В статье обоснована роль информационного обеспечения в следственных подразделениях правоохранительных органов Украины. Исследованы современное состояние и проблемы информационного обеспечения в следственных подразделениях правоохранительных органов. Определены основные направления совершенствования информационного обеспечения деятельности следственных органов Украины.

Ключевые слова: информационное обеспечение, информационная система, автоматизация, информатизация, следственные органы, деятельность, правоохранительные органы, следственные подразделения.

The article substantiates the role of information provision in investigative units of law enforcement agencies of Ukraine. The present state and problems of informational support in investigative units of law enforcement bodies are investigated. The main